

חודש כסלו

סלח לנו - על מעשים שאין בהם חטא

י"ב ברכות אמצעיות של תפילת שמונה עשרה כנגד י"ב חודשי השנה

(זוהר הקדוש)

א. לפי סדר זה, חודש כסלו, החודש השלישי, מכון כנגד ברכת "סלח לנו", הברכה השלישית מ"ב הברכות האמצעיות בתפילת שמונה עשרה. ויש לבאר את הקשר המיוחד שבין ברכת "סלח לנו" לחודש כסלו והמאורע המרכזי שבחודש זה, ימי החנוכה, ולשבת בנימין שהוא כנגד חודש כסלו (בני יששכר, חדש חשון, מאמר א אות ב).

בכדי לבאר את הדברים, שומה עלינו להתבונן בברכת "סלח לנו":

- בראש ובראשונה, מהו "חטא" ומהו "פשע", מהי "סליחה" ומהי "מחילה", ומדוע על החטא אנו מבקשים "סליחה" - "סלח לנו אָבִינוּ כִּי חָטָאנוּ", ואילו על ה"פשע" מבקשים "מחילה" - "מְחַל לָנוּ מִלְּפָנֶיךָ כִּי פָשַׁעְנוּ".
- שנית, יש להבין מדוע השתמשו אנשי כנסת הגדולה בברכת "סלח לנו" וכן בברכת "השיבנו" בלשון "אָבִינוּ", יותר משאר הברכות. וכן יש להבין מדוע על החטאים אנו מבקשים סליחה מ"אבינו", לעומת הפשעים שמבקשים עליהם סליחה מ"מלכנו".
- בנוסף על כך ראוי להבין את הנוסח המיוחד בחתימת הברכה "חַנוּךְ הַמְּרֻבָּה לְסִלְחָךְ". מהו פשר התואר "חַנוּךְ" בבנין "פְּעוּל", ולא נאמר "חונן". וכמו כן מה הכוונה בתואר "מְרֻבָּה לְסִלְחָךְ" - מהו "ריבוי" הסליחה, אותו אנו מתארים.

סדר בקשת הסליחה - לאחר התשובה

ב. בדברי הטור (או"ח סימן קטו) מבואר סדרן של הברכות האמצעיות בתפילת שמונה עשרה על פי הגמרא במסכת מגילה (יז, ב) "ומה ראו לומר סליחה אחרי תשובה, כי על ידי תשובה הקב"ה סולח, דכתיב (ישעיה נה, ז) וַיֵּשֶׁב אֵל ה' וַיִּרְחַמֵּהוּ בְּמַחֲלַת הָעֵבְרִית, וְאֵל אֱלֹקֵינוּ כִּי יִרְבֶּה לְסִלּוֹחֶךָ. ומבואר בטעם קביעות ברכת "סלח לנו" לאחר ברכת "השיבנו", שאין לצפות לסליחה ללא עשיית תשובה מקודם לכן. ובשל כך, ראשית כל, צריך לחזור בתשובה שלימה, ורק אז ניתן לבקש סליחה על החטאים שנעשו.

וכדברי רבי משה בן מכיר בספרו סדר היום: "דרך השב, שואל שיתקן דרך ישר לפניו ויחזירהו מן הדרך הרע אשר בחר. ואחר שחזור בו, שואל מחילה וסליחה עליהם, שלא יזכרו ולא יעלו על לב לעולם".

אולם ר"י בר יקר, רבו של הרמב"ן (מובא בספר טללי אורות, שמונה עשרה), תמה על עצם הברכה: "מה מועיל לאדם להתפלל על סליחה וכפרה. ממה נפשך, אם חטא ולא עשה תשובה, מה תועיל לו התפילה והרי זה כ"טובל ושרץ בידו", ואם עשה תשובה, נמחלו עוונותיו אף אם לא התפלל על כך", וצ"ב.

☆ ☆ ☆

ה"סליחה" – מירוק הפגם והחסרון שגרם ה"חטא"

ג. במסכת יומא (לו, ב) מפורש כי "חטא" היינו עבירה בשוגג, ו"פשע" הוא מרד, דהיינו עבירה שנעשית בכוונה להכעיס ח"ו [רש"י, שם], כדברי הגמרא: "תנו רבנן, כיצד מתודה, [אומר] עיתי פשעתי וחטאתי", ופסקו בסוגיא הלכה כדעת חכמים "חטאים אלו השגגות [שנאמר (ויקרא ה, ב) "נפש כי תחטא בשגגה"], עוונות אלו הזדונות [שנאמר (במדבר טו, לא) "הַכֶּרֶת תִּכְרֹת הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת עֲוֹנָה בָהּ"], פשעים אלו המרדים" [שנאמר (מלכים ב ג, ז) "מִלֶּךְ מוֹאָב פָּשַׁע בֵּי", ואומר (שם ח, כב) אֶז תִּפְשַׁע לְבָנָה בְּעֵת הַהִיא"].

וכתב הרמב"ן בביאור הפסוק "נפש כי תחטא בשגגה", וז"ל: "וטעם הקרבנות על הנפש השוגגת, מפני שכל העוונות יולידו גנאי בנפש והם מום בה. ולא תזכה להקביל פני יוצרה רק בהיותה טהורה מכל חטא, ולולי זה היו טפשי העולם זוכים לבא לפניו. ולכן הנפש השוגגת תקריב קרבן שתזכה לקרבה אל האלקים אשר נתנה. ובעבור זה גם כן הזכיר נפש". וכן מבואר בדבריו בספרו שער הגמול: "שכל דבר האסור מלכלך הנפש ומטמא אותה, דכתיב (ויקרא יא, מג) ונטמתם בם, ולפיכך נקרא שוגג חוטא".

ומו"ר הגרש"ז ברוידא, ראש ישיבת חברון, ביאר בספרו שם דרך (פרשת ויקרא, חלק הביאורים אות יב) את דברי הרמב"ן: "שבכל מצוה יש שתי בחינות: [א] ציווי – שנצטוונו לעשות מצוות ונאסר לעבור עבירות. ובזה גם שוגג נחשב חטא, וכדברי הרמב"ן (שער הגמול) והרמב"ם בהלכות שגגות (פ"ה ה"ו) – שהיה צריך להיזהר ולבדוק ואילו היה נזהר לא היה בא לידי שגגה. [ב] מציאות – כלומר, מכיון שקודשא בריך הוא אסתכל

באורייתא וברא עלמא (וזה"ק תרומה קסא, ב), הרי שבכח המצוות והעבירות נקבעת מציאות בבריאה של טוב ורע, וקבעה החכמה העליונה מציאות הטוב והשלמות בקיום המצוות, ולהבדיל, מציאות של חסרון ורע בעולם במעשי העבירות. ומכך נובעת מציאות שגם כאשר נעשה חטא בשוגג נגרם "מום" על ידו. כאדם שרחמנא ליצלן נקטעה ידו בשוגג, שאין השגגה משנה כלל את המציאות הנוראה שידו קטועה. וזהו ביאור דברי הרמב"ן "שכל העונות יולידו גנאי בנפש והם מום בה". הגנאי הוא בגלל הציווי, וכמו שנתבאר, שגם שוגג נחשב חטא כי היה צריך להיזהר. והמום שנולד בנפש אפילו בשוגג הוא בגלל עצם מציאות החטא. והקרוב בא לתקן ולזכך את הנפש לקרבה אל האלקים".

ומבואר כי החטא גורם ל"מום" – חסרון בנפש האדם, והדברים עולים בקנה אחד עם פירושו של רש"י על הפסוק (בראשית לא, לט) "אֲנֹכִי אֶחְטָא", ש"חטא" פירושו "חסרון", כדבריו: "לשון קולע אל השערה ולא יחטיא, אני ובני שלמה חטאים – חסרים" וכפי שהביא החיד"א בספרו נחל קדומים (דברים כא, כב) "אמר רבינו האר"י ז"ל על רבינו הרב משה קורדובירו ז"ל באשכבתיה, וכי יהיה באיש חטא משפט מות, לשון חסרון, שהוא צדיק גמור ולא נמצא עליו חסרון לומר שנתחייב מיתה בעבור חטא זה, כי לא נמצא בו חטא. "יהומת", ועם כל זה מת, וזה הוא שקשה. לזה אמר ותלית אתו על עץ, רצונו לומר בעטיו של נחש שאכל אדם הראשון". ו"מום" זה הוא מציאות של טומאה ולכלוך בנפש האדם, הנגרמת כתוצאה מהחטא, היותו "כל דבר האסור מלכלך הנפש ומטמא אותה".

ועל כן אנו מבקשים מהקב"ה "סֶלַח לָנוּ אֲבִינוּ כִּי חָטָאנוּ" – ש"יעלים עין" מהחטא, כדברי רבי שמעון שוואב, בספרו עיון תפילה (שמונה עשרה, עמ' שכט) "סליחה היא על השוגג שעבר על רצון קונו שלא ידע עצם האיסור, או שלא הכיר בחומר האיסור או שחיקה אחרים העושים. ושורש "סלח" קרוב ל"צלח" (עי' מרן הרש"ר הירש, חיי שרה, בראשית כד, כו), לשון צֶלַח רָכַב (תהלים מה, ה) שהוא ענין דילוג וקפיצה. ואנו מבקשים מהקב"ה שידלג על חטאינו ויעלים עין ממה שסרנו מאחריו, שהרי שוגגים היינו, ובלא כוונת מודע עשינו. ולכן קוראים להקב"ה אבינו, דוגמת האב המעלים עין על חטאי בנו כשרואה שבנו מכיר בעולותו".

בתפילה "סֶלַח לָנוּ אֲבִינוּ כִּי חָטָאנוּ", מבקשים אנו איפוא, שהקב"ה, אבינו הרחום, "ידלג" ו"יעלים עין" מה"מום" שנגרם בעטיו של החטא שנעשה בשוגג.

הסליחה והמחילה – סיוע ועזר לבני אדם שלא ימשיכו לחטוא

ד. ונראה כי בבקשה לסליחה על החטאים, טמון עומק נוסף.

השפת אמת (ויקרא שנת תרנ"ד) כתב: "על ידי החטא נתמעט הארת הנפש, תחטא לשון חסרון. והקב"ה נתן לבני ישראל תיקונים בקרבן לכפר השוגג, כדי שלא יבוא לזרון". ובדבריו נתחדש כי לא זו בלבד שהחטא עצמו גורם לחסרון ו"מום", כמבואר לעיל, אלא שחסרון זה עלול לגרום להתדרדרות במדרון חלקלק שתחילתו שגגה וסופו מזיד. ויסוד זה מפורש בדברי חז"ל במשנה (אבות פ"ד מ"ב) "עבירה גוררת עבירה", וביאר הגר"א (משלי א, כב) "בכל דבר שאדם עושה נותנים לו רוח ממרום, והוא המסייע אותו לעשות עוד דברים כאלה. וזה הרוח אינו נח ושקט עד שעושה עוד דברים כאלה והוא נהנה מהם, ומזה יש לו נחת רוח, הן בדבר מצוה והן בדבר עבירה. וזהו מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. וכל דבר עבירה שהיא גדולה, גם הרוח הבאה ממנה היא גדולה ומתאוה עוד יותר לעבירה. וכן בדבר מצוה גדולה בא רוח ממקום קדוש מאד ומתאוה מאד למצוה ונהנה מאד מחמת זה מהמצוה".

כלומר, "עבירה גוררת עבירה" פירושו, שרוח הטומאה הבאה מעבירה מתאוה לעבירה נוספת. וכן לאורך גיסא, "מצוה גוררת מצוה", כאשר אדם עושה מצוה, תיכף נעשה רושם למעלה במקור שורשה העליון הממשיך אור מקיף וקדושה עליונה על האדם אשר גורם לו לעשות מצוה נוספת.

ובשל כך מוטלת החובה לשוב בתשובה ולבקש סליחה על חטאים בשוגג, מכיון שהישארות במצב של חטא ו"מום" בנפש, מדרדרת את האדם במדרון תלול שאחריתו מי ישרנו, שהרי "עבירה גוררת עבירה", ו"רוח הטומאה" המתלווה לחטא בשוגג סופה לגרום לאדם לפשוע במזיד. ואם כן, בבקשה "סֶלַח לָנוּ אֲבִינוּ כִּי חָטָאנוּ", אנו מתפללים שהסליחה ו"העלמת העין" מה"מום" שנגרם בעטיו של החטא בשוגג, תביא לכך שהחטא בשוגג לא יוביל להתדרדרות רוחנית שסופה פשיעה במזיד.

ובאמת זו היא תכלית הסליחה שהקב"ה סולח לברואיו על חטאיהם, לסייע שהחטא לא יגרום להתדרדרות רוחנית נוספת, כדברי הרמב"ן בהקדמתו לחומש דברים: "כי הקב"ה רחמן מלא רחמים, כי הסליחה והמחילה ממנו יתברך סיוע ועזר לבני אדם בעבודתו, וכענין שאמר הכתוב (תהלים קל, ד) כִּי עֲמַף הַסְּלִיחָה לְמַעַן תִּנָּרָא". תכלית הסליחה היא למען יראתו של האדם – שעל ידי מחילת העוון יוסיף להתעלות ביראת שמים.

בקשת הסליחה – גם על חטאים שאינו יכול למצוא בעצמו

ה. בדברי השפת אמת (מקץ תרל"א ד"ה יש ללמד) מצאנו חלק נוסף בבקשת הסליחה שלנו.

חז"ל (ב"ר צב, ט) דרשו את הפסוק (בראשית מד, טז) "מִה נִדְבַר וּמִה נִצְטַדֵּק הָאֱלֹהִים מִצָּא אֶת עֵוֹן עֲבָדָיךָ, אִמֵּר רַבִּי לֹוֹי כֹּזֵה שֶׁהוּא מִמְצֵא אֶת הַחֲבִית וּמַעֲמִיד אוֹתָהּ עַל שְׁמֵרִיהָ" (דהיינו מנקה את החבית מהשמרים שנדבקו בתחתיתה). וביאר השפת אמת: "יש ללמוד מהכתוב במדרש והאלקים מצא את עון עבדיך, כממצה החבית וכו'. ובאמת אף מי שאינו יכול למצוא לעצמו חטא, אף אם באמת אינו יכול למצוא, מכל מקום אצל הבורא נתגלה שמלא חטאים. והם [בני יעקב אבינו שמכרו את יוסף] העיד הכתוב עליהם, כי גם לפני ה' יתברך היה רק שמצא להם חטא".

לעתים, נראה לאדם שמעשיו נקיים מכל אשמה וחפים מכל פשע, אך כשיבוא לפני בוראו למשפט, יתברר לו שבוחן כליות ולב, מצא "שמרים בתחתית החבית" – עוונות דקים, שעין האדם לא מסוגלת להכיר בהם. ומכאן נלמד שגם "מי שאינו יכול למצוא לעצמו חטא", צריך לבקש סליחה וכפרה, שמה עשה מעשים אשר נחשבים כלפי שמיא, כמעשי עבירה.

הדברים מפורשים בסוגיית הגמרא במסכת מועד קטן (ט, א) שם מסופר על השנה שבה נחנך בית המקדש הראשון על ידי שלמה המלך: "אמר רבי יוחנן אותה שנה לא עשו ישראל את יום הכיפורים [לפי ששבעה ימים שלפני סוכות כל יום עשו שמחה ומשתה, רש"י] והיו דואגים ואומרים, שמה נתחייבו שונאיהם של ישראל כליה. יצתה בת קול ואמרה להם, כולכם מזומנים לחיי העולם הבא". ומבואר בגמרא שלמדו מקל וחומר שאין חיוב לצום ביום הכיפורים באותה שנה, ואף על פי כן היו צריכים על כך כפרה, כדברי הגמרא שם: "ומנלן דאחיל להו, דתני תחליפא (מלכים א ח, טו) בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי שָׁלַח אֶת הָעֵם וַיְבָרְכוּ אֶת הַמֶּלֶךְ וַיֵּלְכוּ לְאֹהֲלֵיהֶם שְׂמֵחִים וְטוֹבֵי לֵב עַל כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְדָוִד עַבְדּוֹ וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ. לֹאֲהַלִּיהֶם, שֶׁהִלְכוּ וּמִצְאוּ נְשִׂיהֶם בְּטַהֲרָה. שְׂמֵחִים, שְׁנֵהֵנוּ מִזִּיּוֹ הַשְּׂכִינָה. וְטוֹבֵי לֵב, שֶׁכֵּל אֶחָד וְאֶחָד נִתְעַבְּרָה אִשְׁתּוֹ בְּכֵן זָכַר".

ומסוגיא זו למד בשו"ת חוות יאיר (סימן רלו) הלכה למעשה, במענה לשאלה "בדבר חילול שבת הנעשה בשריפה, האם ראוי לגזור תענית על הציבור כי חטאת הקהל היא", כי וודאי אין חובה להתענות "דאין איסור כלל, ואדרבה, הזריז משובח". אולם

מהגמרא במועד קטן הנ"ל מוכח "דדרשו חז"ל דאחיל להו עוון יום הכיפורים, אע"פ שדרשו קל וחומר להתיר, וקיימא לן קל וחומר דאורייתא ודין הנלמד מק"ו, מחייב מדין תורה, שמע מינה דמכל מקום צריך כפרה". ועל כן כשיש חשש פיקוח נפש, ואין כל איסור לכבות שריפה בשבת, עם כל זאת עדיין יש צורך בכפרה.

למדנו מכאן, שגם על מעשים שנעשו על פי שורת הדין, ללא נדנדוד ופקפוק, צריך לבקש סליחה וכפרה, שמא בשמים ידקדקו עמו ויתבעוהו גם על מעשים אלו.

מושגי התורה בהגדרת חטא – ביאור חטאיהם של אישי התנ"ך

ו. יסוד זה מפורש בעומק דברי חז"ל (שבת נה, ב) "כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה", וביאור פרשה זו פותח בפנינו צוהר לעולמם של חז"ל, מהי הדרך הנכונה להבין את "חטאיהם" של אישי התנ"ך.

בפרשת וישב (בראשית לה, כב) נאמר: "וַיְהִי בְּשָׁבִן יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ הַחֹמָה וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת בְּלֵהָה פִּילֶגֶשׁ אֲבִיו, וְהַמִּשְׁךְ הַפְּסוּקִי: "וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל וַיַּהֲזִי בְּנֵי יַעֲקֹב שָׁנִים עָשָׂר". ואמרו חז"ל: "כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, שנאמר ויהיו בני יעקב שנים עשר, מלמד שכולם שקולים כאחת. אלא מה אני מקיים וישכב את בלהה פלגש אביו, מלמד שבלבל מצעו של אביו ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה, שהיה תובע עלבון אמו, שאמר אם אחות אמו היתה צרה לאמו שפחת אחות אמו תהא צרה לאמו, עמד ובלבל את מצעה". הרי לנו עדותם של חז"ל, שראובן לא חטא, ואסור להעלות על הדעת שאמנם נכשל בעבירה. אלא אדרבה, הוא עסק במצות כיבוד אב, כאשר ראה שלאחר שנפטרה רחל נטל יעקב מיטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ונתנה באהל בלהה (רש"י, שם), וחשב ראובן כי אמו ראויה לרשת את מקומה של רחל, ולא בלהה שפחתה, ולכן העביר את מטתו של יעקב לאהלה של אמו.

אולם הדברים טעונים ביאור, וכפי שכתב רבי יעקב רודרמן, ראש ישיבת נר ישראל בבליטמור (קובץ ישורון כרך יז, עמ' קנז) "בלשון התורה באמת מתואר מעשה זה כאחת העבירות החמורות ביותר – עבירה של גילוי עריות, שחייבים למסור עליה את הנפש, וכתוב עליו וילך ראובן וישכב את בלהה פלגש אביו", ואם כן מה פשר דברי חז"ל "כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה".

והקושיא מתעצמת מדרשת חז"ל (ב"ר צח, ד) על הפסוק (בראשית לו, כט) "וַיִּשְׁכַּב רְאוּבֵן אֶל הַבּוֹר" – "והיכן היה, רבי אליעזר אומר, בשקו ובתעניתו" [על שבלבל יצועי אביו].

ותמוזה ממה נפשך, אם אמנם ראובן לא חטא, מדוע לבש שק והתענה על שבלבל יצועי אביו, ואם אכן היה במעשהו חטא, מדוע אמרו חז"ל "כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה".

לביאור הענין מציב הרב רודרמן יסוד בהבנת ביאור חטאיהם של אישי התנ"ך: "הענין בזה, שהתורה תורת ה' יש לה שפה אחרת וסגנון אלקי, אשר אינו מזדהה תמיד עם לשון בני אדם. יש אשר התורה נותנת לעבירות מסוימות תיאורים חמורים, ומלבישה אותן בצורה של מעשי פשע כבדים למאד, ואינם אלא מושגים דקים במחשבה או בכוונה, שאין אנו רואים בהם כל קשר עם אותם מעשי פשע. ואמנם לפי מושגי התורה, כל משגה דק פשע כבד הוא ומעריכים אותו בשמים כחומרי חומרות". התורה נכתבה בלשון כוללת ומקיפה, ובסגנון שאינו מתאים תמיד למושגיהם של בני האדם, אלא מתאים לכל דור ולכל אדם לפי ערכיו ומושגיו.

דברים בסגנון דומה נאמרו על ידי הרב אביגדור נבנצל, רבה של העיר העתיקה (שיחות לספר בראשית, שיחה לה) שהטעימם במשל: "אם אמא באה ומספרת שבנה יודע לדבר, למה בדיוק כוונתה. ובכן, תלוי באיזה בן מדברים. אם היא מדברת בבנה הקטן בן שמונת החודשים, כוונתה ודאי לכך שהוא יודע לומר אבא אמא, ואין ספק שזו הודעה משמחת מאד. אבל אם כוונתה לבנה בן השלושים, חייבים לומר שהיא אינה מתכוונת לכך שהוא יודע לומר אבא אמא ושם לא כן זהו מקרה מצער מאד, כשמדובר בבן מבוגר. אנו חייבים לומר שכוונתה של האם שונה למרות שהתבטאה בדיוק באותן מילים, וקרוב לוודאי שכשהיא אומרת שבנה יודע לדבר, היא מתכוונת לכך שבנה הגדול הוא נואם בחסד, או בעל כושר שכנוע וכדומה. פירושן של אותן מילים ממש נקבע איפוא לפי זיהויו ומעמדו של האדם בו אנו מדברים". והנמשל: "כשהפסוק מדבר בצדיקים, חייבים לומר שאין כוונת המילים כפשוטן, ולמרות שהפסוק משתמש באותן מילים ופעלים בהן הוא מתאר גם מעשים של רשעים ופשוטי עם, בכל זאת אין הכוונה לכך ששניהם עשו מעשים זהים. גם ביטוי זהה ושווה בכל פרטיו, יקבל פירוש שונה לחלוטין כשנדבר בבן גדול וצדיק, וכשנדבר בבן קטן ונקלה".

בהסבר הדברים הוסיף הרב רודרמן: "וביתר ביאור, היסוד בזה הוא, שכל מושגי התורה הנצחית שנקבעו בצורות של אזהרות וציוויים הנועדים לאלפי דורות ולאין סוף זמנים, צריכים לכלול בתוכם את כל האופנים וההוראות האפשריות. וחייבים אנו מצד השכל לחקור ולמצוא את תכנם האמיתי, עד כמה שהוא משתקף לנו מתוך דברי חז"ל ורבותינו הראשונים. ולדוגמא נראה את מושג הרצח שנקבע בדיבור "לא

תרצח". בהוראתו הראשונה הרי הוא בא לסמן את מעשה הרצח ממש, שחייבים עליו מיתה בידי אדם. והלב תוהה, אמנם דיבור זה קבוע לדורות אין מספר, אבל הן בפעם הראשונה ובאופן ישר נאמר לדור המדבר, דור דעה, דור של נביאים, ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי (מכילתא בשלח), והקב"ה נגלה עליהם בעצמו לא ע"י שליח להשמיעם את דברותיו. ומוכן שצריך שהדברות הללו תכללנה בתוכן את המושגים הרמים ביותר הדקים והאצילים הראויים למי שאמרם ולמי שהוזהרו עליהם, וכאן שומעים אנו אזהרות על עבירות פרועות גסות. וע"כ צריכים אנו לבוא לידי מסקנא, ש"דיבורים" אלה ודאי הם מלות הקיבוץ לבחינות רבות ואופנים דקים – אביזריהו, בבואה דבבואה של רצח וניאוף, רמזים קלים לחטא זה או אחר, ורק בתוך ההכרה העליונה, בתור תורה לנביאים, הם משתקפים ונראים בדמות רצח פשוט, ניאוף וגניבת נפשות. ומוכן גם כן שאין מושג הרצח שיהיה לגבי משה רבינו, ולגבי הפחות שבישראל. עד היכן הדברים מגיעים, שומעים אנו מדברי חז"ל שאמרו (בבא מציעא נה, א) המלבין פני חברו כאילו שופך דמים, דאזיל סומקא ואתי חוורא. רצו לצייר ולהבליט בזה את מעשה הרצח ממש באופן מוחשי. שפיכת הדם, להורות כי הדבר הוא בעיניהם כרצח פשוט. הוראה זו מורה כבר על מדרגה גבוהה מאד מאד בהכרת החטא, עד כדי ראיית הלבנת פנים כרצח. ובאמת כל זה נכלל באותו לאו של לא תרצח".

התורה נצחית, ונכתבה לדורות הראשונים ולדורות האחרונים, באותה לשון הכוללת ביטויים זהים למעשים הנמדדים, דור דור לפי ערכו, וכל אדם לפי דרגתו. ולכן לא ראי "רציחה" ו"ניאוף" האמורים ביחס לדורות ראשונים, שבחינתם "אביזריהו, בבואה דבבואה של רצח וניאוף, רמזים קלים לחטא זה או אחר", כראי "רציחה" ו"ניאוף" האמורים ביחס לדורות אחרונים, המבינים את הדברים כפשוטם, כפי ערכם הפחות.

ומכאן המסקנא, כאשר נכתבו בתנ"ך "חטאיהם" של אבות האומה, ברור למעלה מכל ספק, שאין זה אלא לפי "קנה המידה" של "ראשונים כמלאכים" (שבת קיב, ב), ומושגי החטא הם דקים ביותר, וכפי הכלל המפורסם (יבמות קבא, א) "וּסְבִיבּוֹ נְשַׁעְרָה מְאֹד" (תהלים נ, א), מלמד שהקב"ה מדקדק עם סביביו [עם הצדיקים ההולכים אחריו, רש"י] כחוט השערה".

תשובתו של ראובן – על מעשה שלא היה בו חטא

ז. על פי היסודות האמורים לעיל, כתב הרב רודרמן: "צריכים להבין לגבי המעשה דראובן אע"ג שבזה היה מקיים מצות כיבוד אב ואם, מכל מקום כפי מדרגתו היה בזה איזה חסרון, שבאמת אין אנו מבינים, שעל זה כותבת התורה עליו וישכב ראובן. ולפי יסוד זה יש להבין כמה עבירות וחטאים שמובאים בתנ"ך, כגון דוד ובת שבע וכיוצא בזה, שאי אפשר להבינם כפי פשוטם, אלא שאלו מושגי התורה שיש להם מובן אחר לכל אדם כפי מדרגתו, ודו"ק בזה".

הרב נבנצל מבאר את הדברים בהרחבה: "כשחז"ל אומרים כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, אין הכוונה שלא הבין פסוק זה המדבר במעשה ראובן, אלא שכל הבנת התנ"ך שלו בטעות יסודה, מאל"ף עד תי"ו. לא נאמר הינו טועה, אלא אינו אלא טועה. הדבר היחיד שאפשר לומר על אדם זה הוא – שהוא טועה. ומדוע, מפני שכל התנ"ך בא ללמד מהי קדושה, ומהו חטא וטומאה, ללמד ולהדגיש את ההבדל התהומי שבין שני אלה. ומי שרוצה לייחס חטא חמור שכזה לראובן, ששמו כתוב על אבני האפוד הנישאים על כתפי האיש המקודש ביותר במקום המקודש ביותר – לא הבין כלל את המסר העיקרי של התנ"ך כולו. או שאינו יודע מהו חטא וטומאה, או שאינו יודע מהי שכינה וקדושה, אבל בכל אופן יש לאדם זה טעות יסודית ובסיסית במהות הריחוק התהומי שבין הטהרה לטומאה.

ברור איפוא שאם שמו של ראובן נכתב על אבני החושן, סימן הוא שאכן לא חטא ממש בעריות, כפי שנדמה בפשט הדברים. אמנם מובן שהיה כאן חטא, אחרת לא היה נכתב בתורה מאומה, וראובן לא היה צריך להתענות וללבוש שק כפי שאמרו חז"ל. אלא שכוונת הגמרא היא שכל האומר ראובן חטא בחטא חמור של עריות, אינו אלא טועה. ראובן חטא רק באי שיקול דעת מספיק ומתוך מחשבה לטובה לשם שמים, שהוא חייב לפגוע בקשר שבין יעקב אביו לבלהה, כדי להשיב את יעקב אל לאה אמו, שעל פי הידוע לנו מחז"ל היתה מעלתה הרוחנית גדולה אף משל רחל אחותה (והר"א דף קנב). אלא שהיתה זו טעות, ואילולא הפזיזות שבו, היה ראובן שוקל שיקול נוסף, ומבין שאסור לו לעשות מעשה שכזה. וקורה שגם אדם גדול חוטא בחטא שכזה, אלא שמפני גדלותו ומעלתו של ראובן, משווה התורה את חומרת חטאו הקל, לחומרת החטא הכבד של עריות באדם אחר".

אין כל ספק שראובן לא חטא כלל ועיקר, שאם לא כן לא היה שמו נכתב על אבני החושן למזכרת לפני הקב"ה, ומכל מקום הוא עשה תשובה על מעשיו ואף על

פי שלא היה בהם חטא, כי לפי מדרגתו של ראובן, נמצאה תביעה כחוט השערה, על מעשה זה שנעשה ב"פזיזות", וללא שיקול הדעת היאה לבכור שבטי י-ה, ועל כך עשה תשובה.

על פי יסוד זה יישב השפת אמת (מובא בליקוטי יהודה, פרשת וישב) את התמיהה בדברי המדרש (ב"ר פד, ט) "אמר לו הקב"ה [לראובן] מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה תחילה, חיך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחילה ואיזה זה, זה הושע, שנאמר (הושע יד, ב) שובה ישראל עד ה' אלקיך", ותמוה "הא אדם הראשון חטא ועשה תשובה, וכן קין עשה תשובה (ב"ר כב, כז-כח)". ותירץ השפת אמת: "הם [אדם הראשון וקין] חטאו ועשו תשובה, אבל ראובן לא חטא ועשה תשובה, וזה עוד לא היה".

ובספר חדות שמחה (פרשת וישב, ליקוטים) הובא בשם האדמו"ר מפשיסחא שהוסיף בביאור הדברים: "אף על גב שהיו אדם הראשון וקין שעשו תשובה, אלא מחמת כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, זהו שאמר השי"ת לראובן מעולם לא היה אדם לפניך שלא יחטא כלל ויעשה תשובה, זה לא היה. רק ראשונים שחטאו ועשו תשובה, אבל ראובן לא חטא כלל, רק נדנוד עבירה, ועשה תשובה כעבירה חמורה, שהוא מחמת יראת שמים גדולה היה עושה לעצמו עלילה שחטא. וזו מעולם לא היה זה, שלא חטא אדם ויעשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה".

היו "בעלי תשובה" קודם ראובן - אדם הראשון וקין. אולם ראובן "פתח" מהלך חדש בהלכות תשובה - לחזור בתשובה גם על מעשים שאין בהם חטא, שמא בשמים ידקדקו עמו ויתבעוהו גם על מעשים אלו.

סלח לנו אבינו - חנון המרבה לסלוח - על מעשים שאין בהם חטא

ח. ומאחר ובתפילה "סלח לנו אבינו כי חטאנו", אנו כוללים בקשת סליחה גם על מעשים שנעשו על פי שורת הדין, ללא נדנוד ופקפוק, מבואר מדוע בברכה זו השתמשו אנשי כנסת הגדולה בלשון "אבינו" יותר משאר הברכות, ומוסבר מדוע על החטאים אנו מבקשים סליחה מ"אבינו", לעומת הפשעים שמבקשים עליהם סליחה מ"מלכנו".

כי בעוד שהבקשה "מחל לנו מלכנו כי פשענו" היא על פשעים שנעשו כנגד הקב"ה, ובזה הבקשה היא מחילה וכפרה שהעבד צריך לבקש על המרידה שמרד במלך. הרי שבבקשה "סלח לנו אבינו כי חטאנו", אנו מבקשים סליחה גם על מעשים

שאינן בהם חטא, ועל כן בקשה זו מופנית ל"אבינו", המטהר וממרק את הנפש, ממעשים שאינן בהם שמץ חטא.

ומוטעם פשר התואר "חַנוּן הַמְרַבֵּה לְסִלְחָה" בבנין "פְּעוּל", ולא נאמר "חונן", כי בדרך כלל הסליחה שהקב"ה "חונן", היא כפרה על מעשי חטא בשוגג, אולם כאן אנו מבקשים מהקב"ה שיסלח לנו גם על מעשים שאינן בהם חטא כלל כי במהותו הקב"ה "חונן" וחפץ בסליחה גם על מעשים שאינן בהם חטא. וזהו "ריבוי" הסליחה המתואר בחתימת הברכה - "מְרַבֵּה לְסִלְחָה", גם על מעשים שנעשו על פי שורת הדין וללא חטא, שמא בשמים ידקדקו עמו ויתבעוהו גם על מעשים אלו.

בקשת הסליחה לאחר עשיית התשובה - עבור מעשים שאינן בהם חטא

ט. מעתה מתורצת תמיהתו של ר"י בר יקר, מזה מועילה תפילה על סליחה וכפרה, ממזה נפשך - אם חטא ולא עשה תשובה, מזה תועיל לו התפילה, ואם עשה תשובה, נמחלו עוונותיו אף אם לא התפלל על כך. אולם לפי המבואר, התפילה היא על משהו אחר לגמרי - אנו מבקשים סליחה לא רק על חטאים, אלא גם על מעשים שאינן בהם חטא.

ונראה להשלים את ביאור הענין, על פי המבואר במאמר הקודם והשיבנו אבינו - כל ימך בתשובה, בישוב התמיהה על מה ולמה צריך בחודש חשון לבקש סליחה ולחזור בתשובה לאחר ההזדככות וההיטהרות בימים הנוראים. ונתבאר כי לאחר שהאדם שב בתשובה ועוונותיו נמחלו והוא מתעלה לדרגה גבוהה יותר, מתעוררות עליו תביעות לפי ערך דרגתו החדשה, שבה הקב"ה מדקדק עמו "כחוט השערה" על מעשים שבדרגתו הקודמת לא נתבע עליהם, ועליהם יש צורך בבקשה מחודשת לשוב בתשובה ולסליחה. ומשום כך ברכת "השיבנו" מכוונת כנגד חודש חשון, כי דווקא לאחר ההתעלות הרוחנית בחודשים אלול ותשרי, צריך להמשיך בעבודת התשובה בחודש חשון, היות ואדרבה, ההתעלות הרוחנית לדרגות גבוהות יותר, גורמת לכך שצריך לשוב בתשובה על חטאים שלא נתבע עליהם בדרגתו הקודמת.

ומעתה אף ברכת "סלח לנו" יסודה בהתעלות לדרגה שבקשת הסליחה אינה רק על חטאים בשגגה ופשעים במזיד, אלא גם על מעשים שאינן בהם חטא, אשר בגלל הדקדוק שהקב"ה מדקדק כחוט השערה, יש לבקש סליחה גם על מעשים מסוג זה, כדי להזכר ולהיטהר, שמא בשמים ידקדקו עמו ויתבעוהו גם על מעשים אלו.

עונש החשמונאים ומיתת בנימין – על מעשים שאין בהם חטא

י. רבותינו הראשונים דנו, מדוע נגזר על החשמונאים כליה עד שקבעו חז"ל (בבא בתרא ג, ב) "כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא, עבדא הוא", מכיון שלא נותר כל שם ושארית לזרעם.

הרמב"ן (בראשית מט, י) כתב: "ולפי דעתי היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד עוברים על דעת אביהם ויעקב, שצוה "לא יסור שִׁבְט מִיְהוּדָה וּמְחֻקֵּק מִבֵּין רְגְלָיו". וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול, כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם בחרב, והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא, שנכרתו כולם בעוון הזה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי". ותמה האברבנאל (שם) על פירוש הרמב"ן: "כי הנה לא יסור שבט מיהודה, אינו מצוה ואזהרה לשאר האחים שלא יקחו ממשלתו, אבל הוא הבטחה ויעוד עתיד".

ונראה כי עונשם של החשמונאים נבע ממדרגתם הגדולה, והדקדוק שהקב"ה מדקדק עם סביבותיו כחוט השערה, ולכן הם נענשו על מעשים שאין בהם חטא.

ואם כנים הדברים, מבואר הקשר בין ברכת "סלח לנו" לחודש כסלו. הלימוד מעונשם של החשמונאים שבזכותם נעשה נס החנוכה, וברכת "סלח לנו" – עניינם אחד: גם על מעשים שאין בהם חטא, יבוא הקב"ה במשפט, ועל כן יש להתפלל ולבקש סליחה גם על מעשים אלו, שמא בשמים ידקדקו עמו ויתבעוהו גם על מעשים אלו.

ולפי זה מבואר הקשר שבין ברכת "סלח לנו" לשבט בנימין, שהרי חז"ל (שבת נה, ב) מנו את שבט בנימין בין ארבעה גדולי עולם, עליהם נאמר "יש מיתה בלא חטא ויש יסורין בלא עון", ומיתתם היתה בעטיו של גזירת המיתה על האדם לאחר שנתפתה לאכול מעץ הדעת. ונמצא שאף מיתת בנימין היא "בלא חטא", כברכת "סלח לנו" שהיא בקשת סליחה גם על מעשים שאין בהם חטא.

